

MACZÁK IBOLYA (1978) Budapest

MACZÁK IBOLYA

Remegő hattyú

Az Esterházyak családi naplója
mint a *Tizenhét hattyúk* pretextusa

Az *Esterházy-kalauz* című, 1991-es interjúkötet kérdezője, Marianna D. Birnbaum – egyebek között – a műveihez kapcsolódó idézéstechnikáról is kérdezte Esterházy Pétert. Az író válaszában arról beszélt, hogy számára „a hatás az érdekes”, amelyet „a szöveg testében egy idegen test” okoz – hozzáfűzve, hogy „ez a billegés vagy remegés nagyon fontos”.¹ Ennek fényében vizsgálom a *Tizenhét hattyúk* című, 1987-ben megjelent Esterházy-mű² – meglátásom szerint – legfontosabb pretextusát és annak szövegbeli „remegését”.

1988-ban jelent meg Esterházy Péter *A kitömött hattyú* című esszékötete is, amelyben külön írás³ (a szerzőtől származó „műfaji definíciók” szerint fontoskodás, illetve munkabeszámoló) foglalkozik – láthatóan a megírás idején készített feljegyzések felhasználásával – a *Tizenhét hattyúk* keletkezésével. Wernitzer Julianna megfogalmazása szerint „*A kitömött hattyú* esszékötetben a *Tizenhét kitömött hattyúk* tartalmazza a Csokonai Lili-regény keletkezéstörténetét”.⁴ Esterházy regényéről számos elemzés látott napvilágot, amelyek közül több írás is érvényesít filológiai szempontokat,⁵ elsősorban Jolanta Jastrzębska 1991-es dolgozata nyomán.⁶ Ezek révén joggal gondolhatnánk, hogy a regény filológiai alapjai a lehető legpontosabban dokumentáltak. Fontos azonban megjegyezni, hogy e két, *Tizenhét hattyúkra* vonatkozó „filológiai alapmű” egyike sem említi az Esterházyak családi naplóját. Írásomban e mű és a regény közötti kapcsolat bemutatására teszék kísérletet – különös tekintettel azon vonásokra, amelyek a későbbi elemzők meglátásait is befolyásolták.

EGY SZÖVEGKIADÁS TANULSÁGAI

Az Esterházyak családi naplója több szempontból is a *Tizenhét hattyúk* legfontosabb forrásának tekinthető. A korábban feltárt⁷ pretextusokhoz képest jóval nagyobb terjedelmű szövegátvétel forrása, amelynek felhasználása során Esterházy adatokat, sőt egyik szövegkiadásának közreadói megjegyzéseit is szó szerint beépítette saját művébe. A családi naplóból átvett szövegek sajátos pozíciókat foglalnak el a regényben: csak az első fejezetben, a *Curriculumvitaehattyú*ban szerepelnek – egyfajta sajátos origóként, kiindulópontként.

Igazolható, hogy Esterházy Péter a forrásmű azon szövegkiadásából dolgozott, amelyet Szilágyi Sándor adott közre 1888-ban, a *Történelmi Tár* című „évnegyedes folyóirat” hasábjain.⁸ Ez a családi napló első (és ez idáig egyetlen) teljes kiadása, bár ekkorra már részleteiben több kiadványban is idézték. Ezek közül bevezetőjében Szilágyi is hivatkozott Ipolyi Arnold Nyáry Krisztináról szóló monográfiájára, amelynek természetesen alapvető és gyakran idézett forrása volt a napló kézírata. Sőt, Ipolyi kifejezetten ennek ismertetésével kezdte könyvét: „Kicsi könyvecske; mindössze száz és néhány levél, majd beírva, majd üresen; gyarló asszonyírás, de szép, sőt helyes vonásokkal. Tartalmazza egy nemes és gyöngéd nő életének legnevezetesebb mozzanatait, erőteljes magyar nyelven irt, rövid naplószerű följegyzésekben, melyeket olykor az Istenben élő ájtatos léleknek nemesen egyszerű fohászai kísérnek, hogy mindaz, a mi följegyzésre méltó történet, Isten szent neve dicsőségére, a család örömére, boldogságára szolgáljon. [...] Folytatják aztán fiai és unokái.”⁹ Ipolyi bevezetőjének további, kulcsfontosságú megállapítása, hogy ez a (küllemében és terjedelmében egyébként jelentéktelennek tűnő) irat „házánk egyik leghatalmasb családja, az Esterházyak hatalmának és fényének első kezdetét jelzi”.¹⁰ Vagyis különleges, már-

A szerző az MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa, a tanulmány megírása idején Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

már kultikus szerepe van a család történetében. A naplót forrásként használó kiadványok közül ki kell emelnünk a háromkötetes Esterházy Miklós-életrajzot is.¹¹ E mű mind tartalmában, mind terjedelmében az egyik legjelentősebb dokumentuma az Esterházyak történetének, amelyben természetesen helyet kapnak a naplóban fogalmazottak is – noha kétségkívül más súllyal, mint a Nyáry Krisztina-monográfia esetében.

Szilágyi Sándor megfogalmazása szerint a családi napló kézírata „a kis-martoni gazdag levéltár egyik legféltettebb ereklyéjét képezi. Az Esterházyak családi följegyzéseit foglalja magában a XVII-ik századból. Az első oldalon olvasható a cím: RÖVID CHRONICA | MELYBEN | NÉMELY EMLÉKEZETES DOLGOK | SZÜLETÉSEK S HALÁLOK IRATATNAK | AZ M. D. C. IV. ESZTENDŐTŐL | FOGVÁST SÖT NÉMELY IGEN | RÉGI GENEOLÓGIÁK IS FOGLAL | TATNAK ANNO M. D. C. XXIV. A kis 4-edr. fehér pergamentre kötött könyv 180 szám. oldalt foglal magában. Az elejét 41 oldalt Nyáry Krisztina írta, ettől kezdve 119 lapig fiai folytatják. A 120–151 oldal tiszta, s ettől fogva 165 lapig a család, talán Nyáry Krisztina titkára a Nyáryak és Várdayak geneológiáira vonatkozó adatokat jegyzett fel. De az elején minden külön följegyzés egy-egy oldalt foglal el.”¹²

Az a tény, hogy a *Tizenhét hatyúk* fő forrása e kiadás, olyan filológiai adatok is igazolják, amelyekre már más szempontból is felhívta a figyelmet az Esterházy-szakirodalom.

A regény szövegalkotását vizsgálva ugyanis kitűnik, hogy a szerző kedvvel használta fel a szövegkiadás okozta sajátosságokat: a közreadói megjegyzéseket, sőt adott esetben a hibákat is. (A filológus számára pontosan azonosíthatóvá téve forrását.) Az „Anno 1983., mikor abban írtak, hetfűn, keddet” mondat érthetlenségére már Korda Eszter is felhívta a figyelmet: „A mondat szerkesztés, illetve néhol a szóhasználat érthetetlen-értelmetlen. Például: »Anno 1983., mikor abban írtak, hetfűn, keddet« [...] A megcsavart szórend miatt nagyon régiesen hangzik, de eldönthetetlen, hogy hétfő volt-e vagy kedd, márpedig a kettő egyszerre nem lehetett. Vagy éppen az alighogy megszületett gyermek halála okozhat olyan zavarodottságot, hogy utólag is datálhatatlan az esemény? Ez lenne az értelmetlenség lírai jelentése.”¹³ Ez az értelmezés az Esterházy-regényt illetően helytálló, de érdemes hozzá néhány filológiai vonatkozású megjegyzést fűzni.

Már az eredeti forma is vélhetőleg elírás eredménye, amelyet Esterházy Péter láthatóan „tovább rontott”. Ennek igazolására érdemes összehasonlítani a forrásszöveg többféle olvasatát is. A már említett Szilágyi-féle kiadásán kívül az Esterházy Miklós-monográfia szerzőiét, Salamon Ferencét és Szalay Lászlóét:

Szalay László és Salamon Ferenc olvasata	Szilágyi Sándor olvasata
„Az én szerelmes uram vött el engem 14. esztendő kromban, az tekintetes és nagyságos gróf Thurzó Imre uram; ű kegyelme pedig volt 20. esztendő ember. Volt az lakodalmuk az 1618. esztendőben szent Márton napján Királ-Helmecczen és éltünk együtt 1621. esztendeig. Mikor abban írtak, az én szerelmes uramot szólította ki Isten ez világbul octobernak 19. napján reggel, én pedig maradtam 4. holnapi nehezékemmel és 9. holnapi lánkámmal. Volt pedig szegén szerelmes uramnak temetése az 1622. esztendőben januáriusnak 19. napján Árva várában.” ¹⁴	„ ⁵ Az én szerelmes uram vött el engem 14 esztendő kromban az tekintetes és nagyságos gróf Thurzó Imre uram, ű kegyelme pedig volt 20 esztendő ember, volt az lakodalmuk az 1618. esztendőben szent Márton napján Királ-Helmecczen és éltünk együtt 1621 esztendeig, mikor abban írtak. ⁷ Az én szerelmes uramot szólította ki Isten ez világbul octobernak 19 napján reggel, én pedig maradtam 4 holnapi nehezékemmel és 9 holnap lánkámmal, volt pedig szegény szerelmes uramnak temetése az 1622. esztendőben janovariusnak 19 napján Árva várában.” ¹⁷

A Szilágyi-féle szövegkiadásban – amint az a fenti táblázatból is kitűnik – a közreadó igyekezett a lehető legteljesebb mértékben követni a kézirat struktúráját (a sorok feltüntetésével, a szöveg tagolásával), míg a monográfia szerzői láthatóan a könnyebb olvashatóságra törekedtek. (Nem véletlenül, hiszen más volt közreadói szándékuk, sőt, több esetben gyanakodhatunk Szilágyi kiadásának hibáira is.) Ugyanakkor jól látható, hogy a két szöveg központozása gyökeresen eltér egymástól – és ez érinti az értelmezést is. A jelzett mondatot illetően vélhetően inkább Salamonéknak lehetett igazza: a kérdéses szövegrész első fele („mikoron abban írtak”) feltehetőleg visszautalás (az 1621-es év történéseire).

A fenti összehasonlítás magyarázza ugyan a *Tizenhét hatyúk* hivatkozott mondatának szokatlan szórendjét, de még ennek nyomán sem tudható egyértelműen, hogy miért írtak „hetfűn keddet”. (Bár megjegyzendő, hogy mind időre vonatkozó korrigálások,¹⁸ mind a kéziratban fellelhető hibák¹⁹

megjelennek a Szilágyi-féle szövegkiadásban.) A kérdés annál is inkább érdekes, mivel Korda Eszter több lehetséges olvasatot is ad a regény cselekményéből kiindulva. Ezek létjogosultságát nem tagadva és hangsúlyozva, hogy a szöveg túlnyomó része, így a gyermek (és vele az anyaság) elvesztésével kapcsolatos történet hónapja és napja (november 7.) szó szerint az Esterházyak naplójából származik, megemlítendő, hogy 1983. november 7. valóban hétfőre esett. Ennek jelentősége abban állt, hogy az ünnepi zárva tartás is közrejátszhatott a Szépművészeti Múzeumot érintő műkincsrablásban, amelynek (egyebek között) az úgynevezett Esterházy Madonna is áldozatul esett és marandó károkat szenvedett (bár később restaurálták). Mindez azonban önmagában filológiai szempontból nem indokolja a szövegmódosítást és az összefüggéseket (bár kétségtelen, hogy Esterházy Péter fia egyik képzőművészeti alkotásában éppen ez a műtárgy jelképezi a családot²⁰).

Korda Eszter értő elemzése felhívja a figyelmet a regény első fejezetének végére is: „In summa, se előre nem bírok nézni, se hátra. (üres hely hagyva) legújabb korból irónnal bejegyezve”.²¹ Az elemző a következőket jegyzi meg e szövegrészről: „Az utolsó két jegyzet mondatnak nem nevezhető, mert nincs központozás: a szöveget feldolgozó megjegyzése lehet. De az ilyen megjegyzések nem szoktak bekerülni a kiadványokba, tehát amit olvasunk, az kézirat. Magyarán: a fikció szintjén nem is a nyilvánosságnak szóló, hanem meg nem jelent szöveg ez.”²² E megállapítással sok szempontból egyetérthetünk: a szöveg eredetije valóban Szilágyi szövegkiadásának egyik lábjegyzete volt, és mint ilyen természetesen bekerülhet (be is került) a kiadványba. Tény, hogy a kiadói szerkesztők megjegyzéseit jó esetben nem szokták közölni a megjelent szépirodalmi művekben, de erre is akad példa.²³

Bár a hivatkozott szövegrész az 1888-as kiadásban történetesen lábjegyzet, a szövegközlésben (a korabeli gyakorlatnak megfelelően) akadnak hasonló, szövegen belüli jegyzések:

„Adta isten ez világra gróf Eszterhas Máriát 1638 бүtelő hónap 2. napján, ugy mint gyertyaszentelő boldogasszony napján. (*Eddig Nyári Krisztina írása.*)”²⁴

„Az én szerelmes feleségemnek adott isten egy szép fiat die 8-a Septembris éfél után három-négy óra közben Fraknóban anno 1657, ki mivel csaknem azon üdőben lett ez világra, mikor én, köröszöltöttük Pálnak, (*üres hely egy szónak*) újhelyi püspök által.”²⁵

„Adott isten az atyámfiaának egy fiú magzatot Bécsben, kit Ádámnak köröszöltöttünk Szent-Mihály szentegyházában, lőtt penig estve nyolcz órakor die (üres hely hagyva) kit neveljen isten mindnyájunk örömére. Anno 1680. A gyermeknek neve Ádám. Leopold, (*Ignác kitörölve*) József.”²⁶

Nehezebb eldönteni, hogy mennyiben szól a nyilvánosságnak a fikció szintjén a Csokonai Lili-féle kézirat – különösen annak fényében, hogy a családi napló műfaja eleve feltételezi a több olvasót. Vagyis ismeretes olyan naplóforma (az önéletírások, tanúságtételek és egyéb, hasonló vonásairól nem is beszélve), amelyet kifejezetten a nyilvánosságnak szánt a szerző. Sőt, az eredetileg nem széles körű terjesztésre készített családi iratok is válhatnak funkciót e tekintetben. Esterházy Pál vonatkozó gondolatait már csak azért is érdemes ennek kapcsán idéznünk, mert a családi naplókban sem volt ritka az ilyen típusú dokumentumok közlése: „Midőn ezzel Gróf Esterházy Miklós Nádnak családi levéltáromban őrzött irományait közrebocsátván, a korabeli hazai történetíráshoz némi adalékkal járulok, s a háládatos kegyelet adóját rovom le azon ős iránt, kinek családunk legkivált köszönheti emelkedését: mindenen felett azt veszem célba, hogy nektek, édes unokáim, a religiótól áthatott, a loyaltástól lángoló kalauzt a politikai élet pályáján, az övéiért s utódaikért hiven gondoskodó családfő-példányt adjak kezetekbe.”²⁷

A fentiek ismeretében tehát leszögezhetjük, hogy ismeretes (sőt, kifejezetten az Esterházyakhoz is kapcsolódik) olyan közreadói hagyomány, amely az olvasóközönség sajátos pozícióját teremti meg. Ennek tükrében tehát inkább azt mondhatjuk, hogy a *Tizenhét hattyúk* hivatkozott szövegének érthetlensége sokkal inkább fakad e műfaj szövegalkotási szokásaiból (eleve több, egymástól eltérő időben alkotó szerző, szövegromlás stb.), mintsem abból, hogy a szöveget nem szánták nyilvánosságra. Az viszont tagadhatatlan, hogy a fentiek következtében – Korda Eszter megfogalmazásával élve – a valódi olvasó sajátos pozícióba kerül: egy szövegkiadás olvasójának

(felhasználójának) pozíciójába, amely egyébként kétségtelenül rokon a kézirat megtalálójáéval, „ami egyébként hagyományos fordulatként szokott szerepelni a keretes szerkezetű regényekben”.²⁸

CURRICULUM VITAE

A következőkben az Esterházy-regény első fejezetének (*Curriculumvitaehattyú*) részletes filológiai elemzését közlöm. A régi magyarországi szövegek kompilációs gyakorlatának megfelelően az összefüggéseket táblázatos formában ábrázolom. A szemléletesség érdekében a középső oszlopba került a regény szövege, egyik oldalára a családi naplóé, a másikéra pedig azok a szövegek, amelyek – Jolanta Jastrzębska kutatása szerint – Árva Bethlen Katától származhatnak.²⁹ (Az egyezéseket félkövér betűtípussal jelöltem.) Ugyanakkor nem vettem fel azokat az 1991-es tanulmányban szereplő szöveghelyeket, amelyek esetében biztosabbnak éreztem az Esterházyak családi naplóját. Az új forrás bevonásával sok esetben megállapítható, hogy az átvételek nem csupán mondatfoszlányok, hanem az Esterházy családi napló szövegének átiratai.³⁰

Nyáry Krisztina	Esterházy Péter	Árva Bethlen Kata
<p>„Én bedegi Niari Christina löttem ez világra az 1604. esztendőben 31. októberis Kis-Warda várában, az igaz római hitben megmaradván holtig.”³¹</p> <p>„Az én szerelmes asszonyomat anyámoti az nemzetes és nagyságos Wárdai Kata asszont vötte ki isten ez világból 1630. esztendőben.”³²</p> <p>„Az én szerelmes uram atyám boldog emlékezető gróf Eszterhásj Miklós Magyarország palatínusa holt meg Héflánban die 11. Septembris anno 1645. életének hatvanharmadik esztendejében, kinek nagy emlékezeti ez világon is fölmaradván, az örök boldogságban tündököljék.”³³</p> <p>„Mentem az én szerelmes uramhoz Uiiuaban 28. napján oktobernak, ott létembe az úr isten szent lelkének ajándékát köz löttelelem és tértem az igaz vallásra, gyúntam meg újjobban istennek akaratából 30. napján decembernek és megkomunikáltam 31. napján ugyan decembernek havában, mikor írtak 1624. esztendőbe, mert azelőtt kéntelen voltam az színmutatásra, de szívemben mindenkor igaz pápista voltam.”³⁴</p>	<p>„Én, Csokonai Lili löttem e nyívvel tellyes világra az 1965. esztendőben 17. septembris virradólag Csepel szürke lapályában, az igaz római hitben és hitelenségben megmaradván hóttig.</p> <p>Az én idvezült asszonyomat anyámat, az szépséges Várdai Kata asszont vötte ki Isten ez világból ugyanez órán, kinek bizon azért gyilkosa vagyok akarat nélkül, úgy</p> <p>Az én szerelmes uram atyám, boldog emlékezetű Csokonai Péter hótt meg szintén 17. napján Szent Mihály havának anno 1969., életének fényes 35. éviben, életje fáját sok senyvedések nyomán szomorúságban maga kezével töré el, kinek nagy emlékezeti ez világon is fölmaradván, az örök boldogságban tündököljék. Én addig éppen négy tavaszt láték, nyárt, őszt és télt. Onnantúl kéntelen levék a színmutatásra, árvaságom olyanná tött, mint a lomha vizek, mellyekből tizennégy áradásokkal utóbb merítkezék föl csak.</p> <p>Az 1982. esztendő végzésén egy zsongó-zsibongó nap ösmerém meg nagyságos szegin Kéri Márton uramat, én szerelmes férfitam. Övé löttem lassacskán magam akaratából die 15. aprilii. Szeles üdő vötte szívemet.</p>	<p>„Születtem ez nyomorúsággal teljes világra, az én Istenem jó tetszéséből, [...] 1700-ik esztendőben, Szent András havának 30-ik napján [...]”</p> <p>„idvezült édesanyám”</p>

Nyáry Krisztina	Esterházy Péter	Árva Bethlen Kata
<p>„adott Isten az atyámfjának Kismartomban egy fiu magzatot die 7-a Novembris, ki igen beteges lévén, Imrének köröszteltetett, lett pedig hét s nyolcz óra között estve. Azomban szinte mikor már nem messze volnánk az nász népével Kismartomhoz, Isten kiszólitotta ez világból délután három óra tájban, és így elevenen nem láthattam ; kiért Istennek legyen hála, hogy már hetedik gyermekemmel méltóztatott anygali karjait szaporítani. Anno 1677.”³⁵</p> <p>„Az én szerelmes uram vött el engem 14 esztendő koromban az tekéntetes és nagyságos gróf Thurzó Imre uram, ü kegeme pegid volt 20 esztendő ember, volt az lakodalmuk az 1618. esztendőben szent Márton napján Kiral-Helmecczen és éltünk együtt 1621 esztendeig, mikor abban írtak.”³⁶</p> <p>„(üres hely hagyva) legújabb korból írónnal bejegyezve”³⁷</p>	<p>Ád vala Isten egy fiú magzatot 7. napján Szent András havának, ki igen beteges lévén és főn gyöngécske hogy hamarast gyött üdöje előtt, lett megi 7 és 8 óra közt esve. Hanem az egy örök Isten bölcs tetszésébül kiszólitá ez világból délyest három óra tájban. Én fájdalomban őrzöngésig eszemet bevén őtet elevenen nem láthatám, nevet neki nem adhaték. De kiért Istennek legyen hála, mert nem vala tellyes gyermek és hogy vele méltóztatott anygali karjait szaporítani. Anno 1983., mikor abban írtak, hetfűn, keddet.</p> <p>Bennenk ezekért fölszaporodik vala a hámatlan vadság. Nagyságos szegin Kéri Márton urammal contento hangosságban éltünk, bátor azt es palástolva és színkedve az ő családja miá, aki őt nemcsak fogva tartá, de akit ő szeretett szintűgy.</p> <p>Akkor kedig die 2-a Aprilis, azaz szinte Húsvét innepiken kevés héján életem elcseppen vala. Nagyságos szegin Kéri Márton uram ennenmozgó ördeghintaja (Volkswagen) megiramolván nekicsapódék egy felette zömök tölgynek, én egyben madárként repülék, majd nehez kőként hullék, neki baja semmi történt, fölcsepekeztvén, maga kezeiben elbágyadott engemet hosszú úton vött az embekekig, Istennek hála szöröncsésen, holott meg nem újultam még csak az ispotályban.</p> <p>De ottan azonost lábaimat fent metszeni kellett, azoltától fogva görgös székben feküdöm, és kegyes ábrázatom es senyvede egyet-mást. Ezekért sok kénokért Kéri Márton jó uram engemet meggyűlöle és elfutamoda (elment).</p> <p>Mind mastan estenek. In summa, se előre nem bírok nézni, se hátra. (üres hely hagyva) legújabb korból írónnal bejegyezve”³⁸</p>	<p>„midőn Isten bölcs tetszéséből [...], édesatyánkat, gróf Bethlen Sámuelet kiszólitotta ez Árnyékvilágból.”</p>

A szövegfilológiai vizsgálat fontos tanulsága, hogy Esterházy nyilvánvalóan az általa konstruált eseménysor szolgálatába állította a családi naplót – a személyes (születési és halálozási) adatok módosításán túl elsősorban az ok-okozati összefüggések megváltoztatásával: az eredeti szövegben is szó van Várdai Kata haláláról, ami azonban nem áll szoros kapcsolatban a gyermek születésével, az apa nem lesz öngyilkos. Ugyanakkor a „naplószerzőket” a lehetőségekhez képest többszörösen is összeolvasztja: a váltakozó bejegyzők írásain túl azt a szöveget is Csokonai Lili személyes megszólalásává teszi, amelyik voltaképpen egy unokatestvéréről szól.

Feltűnő, hogy Esterházy nem tartja meg a napló eredeti „szereplőinek” indítékait sem. Nyáry Krisztináné elsősorban a hit, illetőleg az igaz hit megtartása. Lényegében ez az egyetlen „belső információ”, amelyet a kor szokásaival összhangban a naplóíró közzétett a családi események – születési és halálozási adatok – és megszokott formulák mellett. Esterházy átiratában már az első mondatban kifacsarja ezt az értelmet (a római hit és a hitetlenség emlegetésével), Nyáry Krisztina felekezetváltással kapcsolatos leírását pedig elhagyja – ily módon a szövegben emlegetett „színmutatás” a legkevésbé sem vallási, hanem általános töltetűvé válik.

DÍSZÍTMÉNY-E CSUPÁN?

„Felvetődik a kérdés, hogy Lili barokk nyelvezete csupán dísz-e, vagy eszmeileg is jelen van-e a barokk kor valami módon Lili vallomásában”³⁹ – vetette fel írásában Jolanta Jastrzębska. Bár a barokk eszmeiség sok tekintetben nehezen határozható meg, a szöveg ismeretében annyi mindenképpen leszögezhető, hogy az Esterházy család és annak egyik legfontosabb (barokk) dokumentuma nem csupán szövegét tekintve jelenik meg a műben.

A családi naplók sajátosságai eleve inspirálóan hathattak Esterházy szövegalkotására. A műfajról tudható, hogy „a reformkort megelőzően a naplóírás divatja főként a nemesek körében élt, és a családi bibliába rótt genealógiai feljegyzésekből, a levéltár iratainak rendezése közben gyűjtött jegyzetekből, nemzedékeken át húzódó perek állásának szinopszisaiból, a birtokállomány regestrumaiból, gazdasági elszámolásokból fejlődött ki. Ezeket az irományokat a családfő utódai érdekében mindig örökösire hagyományozta, akik azután folytatták az apák félbeszakadt jegyzeteit.”⁴⁰ A családi naplók tehát többszerzősek, és ennek megfelelően eleve feltételeznek bizonyos mértékű nyilvánosságot.

Az Esterházyak családi naplójának szerzőségi viszonyait – és annak manapság szokatlannak tűnő stílusjegyeit – jól tükrözi például az a vonása is, hogy a szöveget az egyes szám első személyben kezdő (és saját magára vonatkozó adatokat akkurátusan közlő) naplóíró haláláról is tudósítanak a bejegyzések (immáron egyes szám harmadik személyben), majd a napló folytatódik, ugyancsak egyes szám első személyben, más szerző révén, de különösebb naplóírói jelzés nélkül (bár a szövegkiadó utal az íráskép változására). A szöveg alapján tehát a naplóíró személye minden átmenet nélkül módosul, sőt esetünkben – magyarázat nélkül – „nemet is vált”.

A családi naplóban kulcsszerep jut Esterházy Péter egyik „őspanyának”, Bedegi Nyáry Krisztinának – ily módon az is igaz, hogy noha Csokonai Lili alakja és élettörténete kétségkívül szerzői konstrukció, de mégsem teljesen előzmény nélküli, sem tartalmi, sem szövegkonstrukciós tekintetben.

A forrás ismeretében megállapítható, hogy – noha a szerző nyilvánvalóan nem számíthatott arra, hogy az 1987-es könyvhét látogatói beazonosítják a pretextust (jóllehet néhány valós adat, elsősorban Várdai Kata neve akár irányadó is lehetett volna e téren) – mégiscsak fontos család-történeti „névjegyet” tett le – éppúgy, mint a Bolyai-féle Appendixre vonatkozó hivatkozás esetén: „E szakasz megírásához nélkülözhetetlen annak ismerete, hogy Bolyai a nem euklideszi geometria tételeit az *Appendixben* fejtette ki, ezt pedig Lili hiányos műveltsége következtében nem tudhatja. A szerző, aki matematikus is, a tőle megszokott módon, saját magára mutat.”⁴¹

Az Esterházy Péter-életmű ismeretében pedig elmondható, hogy a *Tizenhét hattyúk* bizonyos értelemben „megelőlegezte” a *Harmonia caelestis* családot érintő tematikáját és szövegalkotási módját.

AZ ESTERHÁZY-FILOLÓGIA ÚJABB KÉRDÉSEI

A fentiek az Esterházy-szövegek még egy fontos vonására világítanak rá: jelesül arra, hogy ezek esetében is – amint az a régi magyarországi prédikációk kompilációi esetében is igazolást nyert – érdemes megvizsgálni a szövegalkotás folyamatát. Az Esterházy-intertextualitással foglalkozó kiváló Wernitzer-kötet ugyan is alapvetően az átvételek kategorizálására koncentrált. Fontos és járható út ez, azonban a régi magyarországi szövegátvételek vizsgálatakor, a kompilációkutatás során már kiviláglott, hogy az átvételek tipizálása helyett sok esetben érdemes inkább magát a folyamatot jellemezni. A fent említett esetekben ugyanis sokkal fontosabb azt megállapítani, hogy a családi napló kézírata és ennek szövegkiadásai milyen eljárás során kerültek a szépirodalmi szövegbe, mint azt, hogy az átvételt paródiának minősítjük-e.

Ennek fényében sokkal fontosabbá válik a pretextusok (adott esetben akár összetett szövegkorpuszok) jelentőségének meghatározása, például mennyiség és az újonnan létrejött szövegek pozícióját illetően. Erre irányuló kutatások már igen produktívnak bizonyultak az Esterházy-műveket illetően. Így például *A szív segédigéi* esetében is kijelölhető fő pretextusnak Peter Handke *Vágy nélkül, boldogtalan* című elbeszélése,⁴² amelynek szövege „átszövi a művet, és elmondható, hogy az egyéb vendégszövegek mellett a »Segédigék« szerkezetének váz-rácsát adják – kijelölve mintegy irányokat is, amerre a regénynek haladnia kell”. A *Fuvarosok*ban is tetten érhetők szövegalkotási „törvényszerűségek”: „Bolondka, a regény értelmiségi-bohóc figurája egyfolytában Pascal-mondatokban beszél”⁴³ – és ugyancsak központi szerepet kap benne a *Gyerekek és katonák* című Pilinszky-dráma is.⁴⁴

Összességében tehát megállapítható, hogy az Esterházyak családi naplója ismeretében nemcsak a *Tizenhét hattyúk* című regény kerülhet az eddigiektől eltérő megvilágításba: a vonatkozó elemzések utat nyithatnak az Esterházy Péter-életmű új szempontú értelmezése(i) előtt is.

JEGYZETEK

¹ Marianna D. BIRNBAUM, *Esterházy-kalauz*, Magvető, Budapest, 1991, 6–8.

² [ESTERHÁZY Péter,] CSOKONAI Lili, *Tizenhét hattyúk*, Magvető, Budapest, 1987. Elektronikusan: https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-Tizenhet_hattyuk-11826 [Utolsó letöltés: 2019. március 9.]

³ ESTERHÁZY Péter, *Tizenhét kitömött hattyúk: Fontoskodás = A kitömött hattyú: Írások*, Magvető, Budapest, 1988, 120–152. Elektronikusan: https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-A_kitomott_hattyu-282 [Utolsó letöltés: 2019. március 9.]

⁴ WERNITZER Julianna, *Idézetvilág avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*, Jelenkor–Szépirodalmi, Pécs–Budapest, 1994. Elektronikusan: https://reader.dia.hu/document/Wernitzer_Julianna-Idezetvilag-16283 [Utolsó letöltés: 2019. március 9.]

⁵ Újabbán: PALATINUS Levente Dávid, *Hattyúdál, avagy az írás apológiája*, Iskolakultúra, 2004/4, 97–105.; KORDA Eszter, *Posztmodern és nemváltás: Weöres Sándor: Psyché; Esterházy Péter/Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk; Parti Nagy Lajos/Sárbogárdi Jolán: A test anyaga = Hézagpótlás: A kortárs magyar irodalom tanítása*, szerk. FENYŐ D. György, Budaörs, Aula.info, 2010, 202–258.

⁶ Jolanta JASTRZĘBSKA, *Archaizálás és intertextualitás: Csokonai Lili Tizenhét hattyúk*, ItK, 1991, 48–62.

⁷ Vö. Uo.

⁸ A teljesség igénye nélkül: *Révay család naplója 1555–1661*, kiad. IPOLYI Arnold, Új Magyar Múzeum, 1857, 444–449.; *Az Esterházyak családi naplója*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Történelmi Tár, 1888, 209–228.; Losonczi Gyürky István *családi naplója*, kiad. CSORNA József, Történelmi Tár, 1903, 446–455.

⁹ IPOLYI Arnold, *Bedegi Nyáry Krisztina 1604–1641*, Méhner, Budapest, 1887 (Magyar Történelmi Életrajzok). Elektronikusan: <http://mek.oszk.hu/05600/05698/html/> [Utolsó letöltés: 2019. március 9.]

¹⁰ Uo.

¹¹ SZALAY László, SALAMON Ferenc, *Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora*, I–III, Lauffer, Pest, 1863–1870.

¹² *Az Esterházyak családi naplója, i. m.*, 209.

¹³ KORDA, *i. m.*, 223.

¹⁴ SZALAY, SALAMON, *i. m.*, II, 105.

¹⁵ Lapszám jelölése.

¹⁶ Lapszám jelölése.

¹⁷ *Az Esterházyak családi naplója, i. m.*, 210.

¹⁸ 39. lapon: „Adta isten ez világra gróf Eszterhás Palköt köt 6. Szentmihál havának, kit isten éltesen sok esztendőig, 1635. Kismartom; kisasszon nap estin született és az rák jel alatt éffélkor; kit isten neveljen s éltesen sokáig. (Péntek nap született. Pál írása.); 45. lapon: „die 17. Januarii (javítva februarii)”; 88. lapon: kinek volt lakodalma 15 Novembris anno 1670. Árvavarában. (Eredetileg 15 Dec. a° 1671.) *Az Esterházyak családi naplója, i. m.*, 212., 217.

¹⁹ Például a közölt napló 44. lapján feltehetően félbemaradt szöveg olvasható: „Az nagyságos Galan.”: *Az Esterházyak családi naplója, i. m.*, 212.

²⁰ ESTERHÁZY Marcell, *Walsin*, <http://www.esterhazymarcell.net/index.php?/projets/walsin/> [Utolsó letöltés: 2019. március 9.] Értelmezéséről: DÉKEI Kriszta, „A talált fotók magukba húznak”: Esterházy Marcell képzőművész, *Artmagazin*, 2012/5, 20–27.; http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/a_talalt_fotok_magukba_huznak.1746.html?pageid=119 [Utolsó letöltés: 2019. március 9.]

²¹ ESTERHÁZY, *i. m.*

²² KORDA, *i. m.*, 223.

²³ Legújabbban: CSOBOD Luca, *Valamit piszkosul kell akarnia*, <http://kotvefuzve.reblog.hu/valamit-piszkosul-kell-akarnia> [Utolsó letöltés: 2019. március 9.]

²⁴ *Az Esterházyak családi naplója, i. m.*, 212. [Kiemelés Szilágyi Sándor szövegkiadásában.]

²⁵ *Uo.*, 214. [Kiemelés Szilágyi Sándor szövegkiadásában.]

²⁶ *Uo.*, 219. [Kiemelés Szilágyi Sándor szövegkiadásában.]

²⁷ Esterházy Pál

²⁸ KORDA, *i. m.*, 224.

²⁹ Ezek esetében a compilációkutatás gyakorlata óvatosságra int: előfordulhat, hogy két hasonló szöveg esetében nehéz eldönteni a forrást. Erről bővebben: VADAI István, *Az albatroszok fészekrakása: egy Kosztolányi-vers utóélete*, *Tiszatáj*, 20003/95 [különszám], 1–13.

³⁰ Vö. JASTRZĘBSKA, *i. m.*, 57.

³¹ *Az Esterházyak családi naplója, i. m.*, 210.

³² *Uo.*, 211.

³³ *Uo.*, 213. Ez a bejegyzés már bizonyosan nem Nyáry Krisztináé.

³⁴ *Uo.*, 210–211.

³⁵ *Uo.*, 217–218.

³⁶ *Uo.*, 210.

³⁷ *Uo.*, 221.

³⁸ CSOKONAI Lili, *i. m.*, 5–7. (Esterházy munkafolyamatának érzékeltetésére a szöveg-összehasonlítások esetében a kötet nyomtatott változatát használtam.)

³⁹ JASTRZĘBSKA, *i. m.*, 58.

⁴⁰ DONÁSZI Franciska, *Kölcsey Parainesisének hatása Kölcsey Antónia és Obernyik Károly naplója*, Rovaniemi, 2018.

⁴¹ JASTRZĘBSKA, *i. m.*, 61.

⁴² Vö. PETRI Gábor, TAMÁS Bence Gáspár, *A szív segédigéi*, *Iskolakultúra*, 2004/4, 90–92.

⁴³ VADAI, *i. m.*

⁴⁴ A Pilinszky-szövegek kapcsolódó elemzése folyamatban lévő kutatási témám.

Papp Endre GÖRÖMBEI ANDRÁS

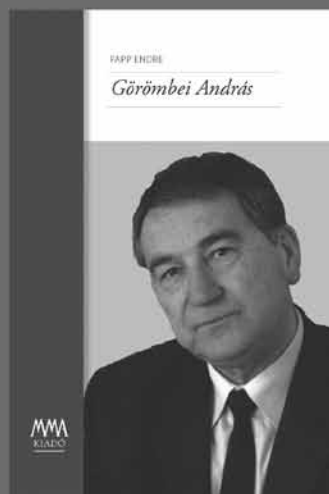
Papp Endre Görömbei András monográfiája egy nagy formátumú irodalomtudós alakját rajzolja elénk.

Kapható az Írók Boltjában

(1065 Budapest, Andrásy út 45.)

és megrendelhető a kiadó weboldalán:

www.mmakiado.hu

MMA
KIADÓ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA